

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

УДК [373.51+37.03]–053.6

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ПОТРЕБИ В САМОВДОСКОНАЛЕННІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Білоусова Н.В.

У статті описно хід експерименту, наводяться дані перед- та післяекспериментального зрізів та аналізуються результати дослідження.

Ключові слова: потреба у самовдосконаленні, молодший підліток, позаурочна діяльність, педагогічні умови.

В статье описан ход эксперимента, приводятся данные перед- и после-экспериментального срезов и анализируются результаты эксперимента.

Ключевые слова: потребность в самосовершенствовании, младшие подростки, внеурочная деятельность, педагогические условия.

The article describes the experiment, adduces data of evaluations carried out before and after the experiment and sets forth analysis of the research results.

Key words: need for self-perfection, early adolescence, extracurricular activity, pedagogical conditions.

Формування у молодшого підлітка усвідомленої потреби стати кращою, більш досконалою особою є одним із головних завдань виховного процесу сучасної школи. Саме від сформованості такої потреби залежить майбутнє випускника школи: самоствердження серед однолітків, взаємовідносини в колективі, його становлення як розвиненої особистості, можливість обрати "свою" професію, досягти успіху, приносити користь суспільству, створити щасливу сім'ю тощо. Усвідомлення педагогами таких близьких і віддалених потреб їх вихованців спонукає науковців і практиків до пошуків шляхів формування і реалізації означених потреб. Результатом таких пошуків стане підготовка самостійної творчої людини, здатної до самовдосконалення та саморозвитку.

Проблема формування потреб в учнів різних вікових груп розглядається в дисертаційних дослідженнях Г.Авдіянц, В.Лесик, І.Назаренко, Ж.Петро, О.Романченко, Г.Шипоти, В.Шульженко та ін.

Методологічні засади позашкільної освіти та виховання, які лежать в основі технологічних процесів формування потреб особистості, представлені в працях українських учених І.Беха, О.Биковської, В.Вербицького, А.Капської, Г.Пустовіта, О.Сухомлинської, Т.Сущенко та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість праць, присвячених вихованню підлітків і формуванню у них різних потреб, поза увагою дослідників залишається проблема формування потреби молод-

ших підлітків у самовдосконаленні, зокрема, в позаурочній діяльності. Саме тому **метою нашої статті** є розкриття експериментальної методики формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності.

Початком нашої роботи стало вимірювання рівня сформованості потреби у самовдосконаленні. Для цього було визначено *критерії та показники* її сформованості: когнітивний критерій (сформованість знань щодо процесу самовдосконалення); мотиваційний критерій (сформованість прагнення до вдосконалення та потреби у досягненнях); афективний критерій (сформованість адекватної самооцінки та рівня домагань); діяльнісний критерій (сформованість саморегуляції та особистісних характеристик, спрямованих на самовдосконалення; ступінь зайнятості учнів у позаурочній діяльності).

Використання результатів психолого-педагогічної діагностики дозволило проаналізувати: а) рівень сформованості потреби у самовдосконаленні учнів молодшого підліткового віку за окресленими вище критеріями та показниками; б) рівень готовності класних керівників до формування в учнів молодшого підліткового віку потреби у самовдосконаленні у позаурочній діяльності; в) рівень готовності батьків до формування потреби в самовдосконаленні у власних дітей; а також окреслити проблеми, які перешкоджають формуванню потреби у самовдосконаленні повною мірою.

Діагностика рівнів сформованості потреби у самовдосконаленні здійснювалася нами за допомогою таких методів: цілеспрямовані спостереження, аналіз шкільної документації та учнівських робіт, метод незалежних характеристик, опитування, тестування, бесіди. При виборі методів урахувалися вікові та індивідуальні особливості молодших підлітків, особливості формування потреби у самовдосконаленні та вплив зовнішніх умов на результат дослідження.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що під час організації навчально-виховного процесу ЗОШ приділяється недостатня увага питанню формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків, зокрема, потребує значного удосконалення науково-теоретичне та методичне забезпечення роботи вчителів з формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків; поінформованість учнів про сутність та способи самовдосконалення є незначною; теоретична та практична підготовка батьків до формування в учнів потреби у самовдосконаленні в позаурочній діяльності вимагає значної конкретизації; відсутня систематична робота школи та сім'ї з формування означеної потреби.

Згідно з отриманими даними, на конструктивній стадії (високий рівень) перебувало 48,3% вихованців КГ та 39,7% вихованців ЕГ, на динамічно-прогресуючій (середній рівень) – 34% вихованців КГ та 34,3% вихованців ЕГ, значна кількість – на початковій стадії (низький рівень) – 25,2% вихованців КГ та 26% вихованців ЕГ.

Таким чином, результати констатувального етапу дослідження дозволили виявити значні недоліки в організації роботи з формування потреби в самовдосконаленні, а також засвідчили, що значний відсоток молодших підлітків має сформовану потребу у самовдосконаленні на низькому рівні (загалом 25,6%). Виявлені негативні тенденції спонукали до розробки *моделі формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності*. Вона включила такі структурні *блоки*: цільовий, змістовий, процесуальний, контрольний-регулятивний, результативний та блок “Педагогічні умови”, який став визначальним при обґрунтуванні інших блоків. Педагогічними умовами оптимізації процесу формування потреби у самовдосконаленні виступили: розробка та впровадження науково-теоретичного та методичного забезпечення процесу формування потреби у самовдосконаленні; створення емоційно-творчого морально-психологічного клімату класу; підвищення педагогічної культури батьків у напрямі підтримання потреби дітей у самовдосконаленні.

Із метою підвищення рівня сформованості потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності протягом 2004–2007 рр. нами був проведений формувальний експеримент (ЕГ склала 297 вихованців, КГ – 298 вихованців), під час якого апробовано модель формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності.

Основними завданнями формувального експерименту, що передбачав впровадження моделі, було визначено: сформувати свідоме ставлення до можливості удосконаливати себе, досягати максимального успіху; сформувати знання про процес самовдосконалення, ціннісне ставлення до себе та до референт-

ної групи; здатність адекватно оцінювати себе; уміння активізувати власні вольові якості та позитивно розв'язувати конфлікти, виявляти доброзичливість у стосунках “вихователь – вихованці”, “вихованці – вихованці”, “батьки – вихованці”.

Відповідно до створеної нами моделі, формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності здійснювалося в *три етапи*.

Перший етап передбачав створення умов для усвідомлення вихованцями значущості самовдосконалення для теперішнього та майбутнього життя; урахування індивідуальних можливостей та задатків вихованців; прояву бажання досягти успіху в певній сфері діяльності; усвідомлення того, що доля вихованців у їх руках.

На даному етапі: а) вихованці залучалися до тестування з виявлення їх індивідуальних можливостей та задатків, до вільного висловлювання думок щодо значущості самовдосконалення для теперішнього та майбутнього життя; б) велося спостереження за правильним виконанням вправ із розвитку пізнавальних процесів (пам'яті, мислення, уваги); в) створювалися ситуації успіху (зміцнення віри у власні сили; залучення учнів до цікавої діяльності; надання альтернатив для самостійного вибору; спільні роздуми; спонукання до самоаналізу, рефлексії; звернення до досвіду; підбадьорювання; прояв захоплення діями вихованців у вигляді словесних оцінок, жартівливих виразів; навіювання; авансування, презентація улюбленої справи), враховувалися індивідуальні особливості підлітків.

Після уроків проводилися індивідуальні бесіди, консультації, надавалися різноманітні доручення (довготривалі – староста, замісник старости, завідувач господарчої частини, відповідальний за зовнішній вигляд учнів класу, за дотримання робочих місць у належному стані, за чисту дошку, за наявність крейди, квітникар, фотокореспондент, член редколегії; та тимчасові – позайматися з учнями, які не встигають у навчання, відвідати хворих удома та в лікарні, відвідати підшефних пенсіонерів та допомогти їм по господарству, залучити до свого гуртка чи секції учнів класу, виконати певні роботи на пришкільній ділянці, взяти участь у підготовці свят та їх проведенні), які б сприяли формуванню цінностей та вольових якостей особистості.

На цьому етапі було проведено низку бесід з учителями та батьками учнів з метою глибшого розуміння підлітків, налагодження доброзичливих стосунків між вихованцями і батьками та між вихованцями і вчителями. Крім того, було запрошено на класні години представників музичної, хореографічної шкіл, станції “Юних техніків”, спортивних секцій, Будинку школяра, які не лише проводили агітації до відвідування цих закладів, а також влаштовували екскурсії до них.

Під час класних годин “Удосконалийся, хоч волі треба й духу”, “Який слід повинна залишати людина на Землі”, “Талант чи постійна робота над собою” наводилися приклади з життя відомих людей світу, міста, села, що дозволило проілюструвати, як можна досягти успіху та вдосконалити себе.

На *другому етапі* нами було проведено індивідуальну роботу з підлітками з визначення їх ідеалу (бесіди, анкетування, написання твору) та окреслено шляхи його наслідування. Також було створено індивідуальні програми самовдосконалення (перспективні плани самовдосконалення). Формуванню ідеалу сприяли виховні заняття, бесіди, читання та обговорення ре-

феративних повідомлень про життя видатних людей, наведення прикладів із життя, складання пам'яток ("Ідеал, до якого я прагну" тощо), написання творів ("Мій ідеал" та ін.), індивідуальна робота з учнями.

Метою *третього етапу* стала реалізація програми самовдосконалення, тобто дотримання підлітком перспективного плану особистісного зростання. При цьому вихованці залучалися до різних видів діяльності: художньо-естетичної, спортивної, пізнавальної, трудової тощо. Також підлітки виконували громадські доручення та відвідували ансамблі танцю, хорові, літературні та музичні студії, займалися в різноманітних гуртках та секціях ("Естрадний спів", "Вокальний спів", "Фантазія", "Винахідники", "Фітодизайн", "Прикладні мистецтва", "Розмовляємо англійською", "Орієнтир", "Оригами", "Плетіння", "Флористика", "Технічне моделювання", "Картинг", "Ракетомоделювання", "Шашкишахи", "Карате", "Дзюдо", "Волейбол", "Футбол", "Гімнастика", клуб "Що? Де? Коли? ") тощо.

Оптимізація процесу формування потреби у самовдосконаленні забезпечувалася дотриманням гіпотетично спрогнозованих педагогічних умов.

Перша умова – *розробка і впровадження науково-теоретичного та методичного забезпечення процесу формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків* – сприяла формуванню у вихованців знань про сутність, прийоми та методи самовдосконалення.

Передбачалася розробка науково-теоретичного забезпечення процесу формування потреби у самовдосконаленні у вигляді: а) *принципів* (акмеологічний, активності та позитивного спрямування, поєднання демократичного керівництва з розвитком ініціативи, системності, наступності, єдності, послідовності виховних впливів; урахування вікових та індивідуальних особливостей молодших підлітків; формування активної життєвої позиції вихованця); б) *форм роботи* – 1) диспути з етичних тем – "Вольове "потрібно" чи безвільне "хочеться?" та ін.; 2) вечори запитань та відповідей – "Звідки береться талант?", "Як загартувати організм?" та ін.; 3) огляди науково-практичної літератури із самовдосконалення; 4) акції милосердя – "Подаруємо радість дітям" та ін.; 5) інтелектуальні ігри – "Найрозумніший", "Моя майбутня професія" та ін.; 6) конкурси ерудитів; 7) турніри знавців етикету; 8) літературно-музичні вечори; 9) конкурси винахідників та фантазерів; 10) вправи з розвитку пізнавальних процесів, які допомагають удосконалювати себе; 11) тренінги з відпрацювання навичок самовдосконалення; 12) позаурочні заняття з удосконалення себе – "Я стаю кращим"; 13) випуск стінгазети – "Наші досягнення"; 14) бесіди про гігієну, здоров'я та їх роль під час вдосконалення себе; 15) прогулянки на природу; 16) малі олімпійські ігри; 17) походи з метою виявлення таких якостей особистості, як сила волі, наполегливість, кмітливість, вміння довести справу до кінця, ініціативність, доброта, уважність, активність; 18) практична діяльність на пришкольній ділянці, у теплиці; 19) читання книг, статей у журналах і газетах про життя видатних людей; 20) зустрічі з видатними людьми рідного краю: поетами, лікарями, співаками, трактористами, вченими, спортсменами тощо; 21) екскурсії до музеїв, з метою отримання відомостей про життя видатних людей міста чи села; 22) гуртки, секції; 23) індивідуальні та групові консультації); в) *методів* – бесіда, лекція, пояснення, створення

виховних ситуацій, привчання, вимога, приклад, дискусія; методи самопізнання: самоспостереження, самоаналіз, самооцінювання; методи саморегуляції: самопереконування, самокритика, самопримус, самонаказ, самонавіювання; методи стимулювання: самопідбадьорювання, самозаохочення, самопокарання.

Виховна робота з підлітками проводилася за розробленим нами соціально-виховним проектом "Вдосконаленню людини немає меж" (для учнів 5–7-х класів), який містив курс за вибором "Як удосконалювати себе" та організаційні форми виховної роботи. Зміст курсу включав теми, які розкривали сутність процесу самовдосконалення, пізнання та самовиховання особистості, методичні рекомендації з використання вільного часу, а також передбачав ведення щоденника спостережень, створення плану вдосконалення. Крім того, робота з класними керівниками проводилася за розробленим нами методичним семінаром, який розкривав сутність понять "самовдосконалення", "самовиховання" особистості, а також передбачав оволодіння методами та прийомами самовдосконалення, методиками складання схем використання вільного часу. На семінарі розглядалися питання, які входили до циклу лекційних і практичних занять, завдяки чому у вчителів поступово формувалися вміння та навички роботи з учнями з формування потреби у самовдосконаленні. У разі потреби з ними проводились індивідуальні консультації щодо впровадження курсу "Як удосконалювати себе".

Друга умова – *створення емоційно-творчого морально-психологічного клімату класу* – передбачала: 1) сприйняття вихованцями настанов на заняття самовдосконаленням; 2) створення ситуацій успіху; 3) вироблення і дотримання власного плану самовдосконалення; 4) розробку масових заходів для учнів та їх батьків; 5) залучення вихованців до різних видів діяльності, зокрема, відвідування гуртків та секцій, участі в екскурсіях, походах, волонтерській роботі; 6) організацію виставок учнівських робіт; 7) виконання громадських доручень вихованцями; 8) формування позитивних якостей особистості та викорінення негативних завдяки використанню різних форм та методів. Серед них найбільш ефективними можна назвати бесіди ("Навіщо вміти оцінювати себе?", "Як удосконалювати себе?", "Твоє здоров'я в твоїх руках"), розповіді, пояснення, вправи, ілюстрації, дискусії ("Талант чи постійна праця над собою?"), реферування ("Великі люди "свого" часу"), складання плану, роботу під керівництвом учителя, самостійну роботу, створення ситуацій емоційно-моральних переживань, переконання, заохочення, пізнавальні ігри, розв'язання педагогічних ситуацій тощо.

Створення ситуацій успіху вплинуло на появу в підлітків інтересу до самовдосконалення, підвищення самооцінки, виникнення позитивних емоцій, на підвищення віри у власні можливості, зростання прагнення ще раз досягти успіху.

Реалізація третьої педагогічної умови – *підвищення педагогічної культури батьків у напрямі підтримання потреби дітей у самовдосконаленні* – відбувалася шляхом упровадження таких форм та методів роботи: 1) написання листів батькам; 2) тестування батьків; 3) розв'язування педагогічних ситуацій; 4) лекторій для батьків "Школярі-підлітки в школі та вдома. Стосунки

підлітків і дорослих у сім'ї, спрямовані на самовдосконалення"; 5) проведення бесід з батьками з метою допомогти їм зрозуміти власну дитину, агітація за здоровий спосіб життя як дітей, так і батьків; 6) проведення індивідуальних консультацій для батьків; 7) організація батьківських зборів з тем: "Здібності та самовдосконалення, їх взаємозв'язок", "Роль книги у формуванні інтелектуальних та особистісних якостей дитини", "Відпочинок усією сім'єю теж сприяє самовдосконаленню", "Фізичний розвиток дитини та шляхи його вдосконалення" тощо; 8) проведення спільних виховних справ для дітей та їх батьків, зокрема, "Олімпійські ігри", "Родинне свято"; 9) організація виставок спільних домашніх робіт батьків та дітей ("Домашня випічка", "Фото моєї родини", "Улюблений букет", "Рушник своїми руками") тощо.

Батьки залучалися до проведення спостережень за дитиною вдома, до організації позаурочної діяльності власних дітей, до допомоги своїм дітям у дотриманні орієнтовного плану із самовдосконалення, режиму дня, рекомендацій і порад з вироблення позитивних та усунення негативних особистісних якостей власних дітей тощо. Також батькам надава-

лися психолого-педагогічні поради з проблем виховання дітей.

Узагальнення показників згідно зі стадіями сформованості потреби у самовдосконаленні молодших підлітків дозволило констатувати значні розбіжності у респондентів контрольної та експериментальної груп. Достовірність отриманих даних перевірено на основі обчислення Φ^* критерію Фішера.

Динаміку сформованості потреби в самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності на початку та в кінці дослідження представлено у таблиці 1. Отримані дані свідчать, що за результатами проведеного формуального експерименту на кінець дослідження на конструктивну стадію розвитку перемістилося у КГ – 2,5% респондентів, а у ЕГ – 13,3% респондентів, що у 5,3 рази більше в порівнянні з КГ. На динамічно-прогресуючій стадії на кінець дослідження у КГ кількість респондентів збільшилася на 3,3%, а у ЕГ – на 8%. Крім того, кількість вихованців, які на початку дослідження знаходилися на початковій стадії розвитку потреби у самовдосконаленні, у КГ зменшилась на 4,8%, а у ЕГ – на 21,3%, що у 4,4 рази більше порівняно з даними констатувального експерименту.

Таблиця 1

Динаміка розвитку потреби в самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності

Стадії	Початок дослідження				Кінець дослідження			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	%	а.п.	%	а.п.	%	а.п.	%	а.п.
Конструктивна	48,3	143	39,7	118	42,3	126	53	157
Динамічно-прогресуюча	34,1	100	34,3	102	37,3	111	42,3	126
Початкова	25,2	75	26	77	20,4	60	4,7	14

Отже, отримані результати підтверджують результативність використання запропонованої моделі формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності та вплив обґрунтованих педагогічних умов на оптимізацію цього процесу.

Проте дане дослідження не вичерпує повністю проблему. Подальшого розвитку потребує проблема підготовки навчально-методичного забезпечення процесу формування потреби у самовдосконаленні.

Література

1. Бабак О. М. Духовні потреби дітей України / О. М. Бабак, О. В. Безпалько, О. В. Биковська та ін. ; Ж. В. Петрочко. – К. : Видавничий дім "Калита", 2005. – 108 с. – (Грант Президента України для обдарованої молоді для проведення дослідження "Духовні потреби дітей України").
2. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006.
Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. – 2006. – 344 с.
3. Воспитательная система школы. Проблемы и поиски / В. М. Басова, В. А. Караковский и др. – М. : Знание, 1989. – 80 с.
4. Дем'янюк Т. Д. Духовно-моральне виховання особистості: інноваційний підхід : навч.-метод. посіб. / Т. Д. Дем'янюк, І. Д. Бех, М. Г. Байрамова, Л. С. Мельничук. – К. : Волинські обереги, 2007. – 316 с.